

РОЗДІЛ 8

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.3/7

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-8/85>

ХАРАКТЕРИСТИКА ОБ'ЄКТА ПРИМУШУВАННЯ ДО ВИКОНАННЯ ЧИ НЕВИКОНАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

CHARACTERISTICS OF THE OBJECT OF COERCION TO FULFILL OR NON-FULFILLMENT OF CIVIL LAW OBLIGATIONS

Мудряк Т.О., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
Університет державної фіскальної служби України

Мостович Ю.С., студентка VI курсу
юридичного факультету
Навчально-науковий інститут права
Університету державної фіскальної служби України

У статті схарактеризовано об'єкт як необхідний складовий елемент кримінального правопорушення, без визначення якого неможливо правильно здійснити кваліфікацію, адже об'єкт є одним з обов'язкових елементів складу кримінального правопорушення.

Проведено порівняльний аналіз вітчизняного кримінального законодавства шляхом дослідження назви розділу Особливої частини Кримінального кодексу України, у якому розміщується стаття, що передбачає відповідальність за вчинення примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, та шляхом виділення окремих груп кримінальних правопорушень у межах усього розділу від 1960 року. Шляхом даного аналізу встановлюється родовий об'єкт складу кримінального правопорушення, яким є авторитет органів державної влади. Розглядаються думки щодо визначення безпосереднього об'єкта розглядуваного кримінального правопорушення в юридичній літературі та додаткового безпосереднього об'єкта цього кримінального правопорушення. Шляхом аналізу встановлюється, що основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого статтею 355 Кримінального кодексу України, є порядок суспільних відносин, урегульований у законі та спрямований на забезпечення законної службової діяльності осіб, які представляють авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування або об'єднань громадян.

Здійснюється зіставлення предмета й об'єкта кримінального правопорушення. порушено питання, чи є ці два порівнювані поняття самостійними та підлягають дослідженню як окремі явища, чи предмет розглядається як складова частина об'єкта, тобто в такому разі усувається необхідність у самостійному дослідженні предмета злочину як явища, що лежить за межами об'єкта і веде самостійне існування.

Зазначається, що в юридичній літературі предметом кримінального правопорушення за примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань є саме цивільно-правове зобов'язання. Відзначено, що головним критерієм правомірності кваліфікації за статтею 355 Кримінального кодексу України є законність зобов'язання, тобто виникнення його на підставах, передбачених чинним законодавством.

Ключові слова: родовий об'єкт, безпосередній об'єкт, додатковий об'єкт, предмет, зобов'язання, цивільно-правові зобов'язання, законність.

This article describes the object as a necessary component of the element of a criminal offense, without which it is impossible to properly qualify, because the object is one of the mandatory elements of the criminal offense.

A comparative analysis of domestic criminal legislation is carried out by analyzing the title of the section of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, which contains an article that provides for liability for coercion or non-compliance with civil and legal obligations, separation from 1960. Through this analysis, the generic object of the criminal offense is established, which is the authority of public authorities. The points of view concerning the definition of the unscrupulous object of the considered criminal offense in the legal literature and the additional unspecified object of this criminal offense are considered. By analysis it is established that the main direct object of the criminal offense provided by Article 355 of the Criminal Code of Ukraine is the order of public relations, regulated by law and aimed at ensuring the lawful service of persons who represent the authority of public authorities, local governments or associations of citizens.

The subject and object of the criminal offense are compared. The question arises whether these two comparable concepts are independent and subject to study as separate phenomena, whether the subject is considered as an integral part of the object, i.e. in this case eliminates the need for independent study of the crime as a phenomenon outside the object and conducts independent in relation to its existence.

It is noted that in the legal literature, the subject of a criminal offense for coercion to perform or non-performance of civil law obligations is the civil law obligation. It is noted that the main criterion for the legality of qualification under Article 355 of the Criminal code of Ukraine there is a legality of the obligation, i.e. its occurrence on the bases provided by the current legislation.

Key words: generic object, direct object, additional object, subject, obligations, civil obligations, legality.

Кожне суспільно небезпечне кримінально каране посягання, спрямоване на певний об'єкт, завдає йому шкоди або ставить під загрозу завдання такої шкоди. Кримінальне правопорушення неможливе без об'єкта, проти якого воно спрямоване.

Проблема характеристики об'єкта примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань уже висвітлювалася вченими у сфері кримі-

нального права, була предметом досліджень І.В. Лисак, І.В. Тарасова, М.Г. Арманова, І.Б. Газдайка-Василишин, О.А. Гринчишин, А.М. Соловйової, І.В. Суботіна, Д.М. Федоренко, І.В. Шишко й інших. Незважаючи на деякі положення, які досліджені й обґрунтовані названими й іншими авторами і мають велике теоретичне і практичне значення, позначена тема дослідження залишається досить актуальною.

Традиційно в теорії кримінального права об'єкт злочинного посягання встановлюється шляхом аналізу назви розділу Особливої частини Кримінального кодексу (далі – КК) України, у якому розміщується стаття, що передбачає відповідальність за його вчинення, та шляхом виділення певних груп кримінальних правопорушень у межах усього розділу. Стаття, яка передбачала відповідальність за примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, у КК України 1960 р. була закріплена у главі «Злочини проти порядку управління». Тому цілком зрозуміло, що родовий об'єкт визначався як порядок управління, який полягає в нормальному функціонуванні будь-яких органів управління. У КК України 2001 р. відповідальність за вчинення цього кримінального правопорушення передбачена у ст. 355 розд. XV Особливої частини «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян» [1].

Пізніше в назву розділу було внесено зміни щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів, що передбачає встановлення на законодавчому рівні додаткових гарантій безпеки діяльності журналістів, зокрема шляхом посилення кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти журналістів у зв'язку зі здійсненням ними законної професійної діяльності. Кримінальні правопорушення проти журналістів були включені до розд. XV Особливої частини, у зв'язку із чим назва розділу змінилася. У редакції КК України від 1 липня 2020 р. розділ має назву «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів» [2]. Отже, родовим об'єктом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 355 КК, є авторитет органів державної влади.

М.Х. Сулейманов характеризує суспільну небезпеку кримінальних правопорушень, що посягають на авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, і влучно зазначив, що їх учинення перешкоджає нормальній діяльності органів державної влади, може спричинити шкоду їхньому авторитету, престижу, заважає представникам влади ухвалювати рішення, необхідні для прискання правопорушень і затримання винуватих, а також спричиняє шкоду здоров'ю та гідності цих осіб або створює загрозу безпосереднього завдання такої шкоди [3, с. 26].

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого у ст. 355 КК України, є встановлений порядок реалізації права суб'єкта на судовий захист порушеного цивільного права, що виникло на підставі цивільно-правового зобов'язання, що реально об'єктивно існує. Проте в юридичній літературі є й інші думки щодо визначення безпосереднього об'єкта розглядуваного кримінального правопорушення.

На думку М.В. Довгала, основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, що досліджується, є порядок суспільних відносин, урегульований у законі та спрямований на забезпечення законної службової діяльності осіб, які представляють авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування або об'єднань громадян. Окрім того, кримінальні правопорушення, що досліджуються, посягають на особу, яка представляє такий авторитет, на її найважливіші блага (зокрема, життя, здоров'я, особисту свободу, власність). Саме вони виступають додатковим безпосереднім об'єктом кримінальних правопорушень, які посягають на авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування й об'єднань громадян, а також їхніх близьких осіб. Отже, підвищена суспільна небезпека кримінальних правопорушень, що посягають на осіб, які представляють авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування й об'єднань громадян, саме і пов'язана з тим, що вони порушують як основний, так і безпосередній об'єкти

кримінальних правопорушень, що зумовлює встановлення відповідних кримінально-правових санкцій [4].

Так, Л.В. Дорош зазначає, що примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань посягає на суспільні відносини, що забезпечують дотримання встановленого порядку виконання цивільно-правових зобов'язань [5, с. 956]. І.Б. Газдайка-Василишин зазначає, що основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є встановлений порядок виконання цивільно-правових зобов'язань [6]. Деякі науковці визначають його як «суспільні відносини, що регламентують порядок виконання цивільно-правових зобов'язань» [7, с. 592]. В юридичній літературі зазначається, що основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 355 КК України, є «встановлений порядок виконання цивільно-правових зобов'язань» [8, с. 325].

Тому виправданим, як видається, є розміщення норми, що формулює склад кримінального правопорушення примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, саме в розділі «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів» [2].

Додатковим безпосереднім об'єктом примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань є здоров'я, воля, власність, свобода господарської діяльності потерпілого чи його близьких родичів. У літературі є й інші думки щодо додаткового безпосереднього об'єкта цього кримінального правопорушення [7].

І.Б. Газдайка-Василишин зазначає, що додатковими об'єктами виступають психічна чи тілесна недоторканість, воля, здоров'я людини, право власності (залежно від конкретного способу, яким учиняється примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань) [6].

На збіг понять об'єкта і предмета вказували і вказують чимало вчених. Так, О.Ф. Кістяковський відзначав, що «об'єктом злочину називається предмет, на який спрямовано або над яким вчинено злочин» [9, с. 280], Л.С. Белогриц-Котляревський указував: «Загальні ознаки злочину такі: 1) особа, яка чинить злочинне діяння, або суб'єкт злочину; 2) предмет, на який направляється таке діяння, або об'єкт; і 3) сама злочинна дія та її наслідок» [10, с. 105], а Б.С. Нікіфоров розглядав предмет як складову частину об'єкта, дійшов висновку, що проблема предмета злочину в її теперішньому вигляді, по суті, знімається, тому що усувається необхідність у самостійному дослідженні предмета злочину як явища, що лежить за межами об'єкта і веде самостійне стосовно нього існування [11, с. 130–132].

У юридичній літературі зазначається, що предметом кримінального правопорушення, відповідальність за який передбачена ст. 355 КК України, є саме цивільно-правове зобов'язання [8]. Так, наприклад, Н.М. Ярмиш предметом кримінального правопорушення примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань називає цивільно-правові зобов'язання [12, с. 380]. В.О. Навроцький предметом даного кримінального правопорушення називає майно, право на майно, дії майнового характеру, особисті немайнові права, на одержання яких винний (чи той, в інтересах кого він діє) має право за договором, угодою чи іншим цивільно-правовим зобов'язанням, укладеними в установленому законом порядку [13, с. 591].

Науковці стверджують, що сфера, у якій застосовується термін «зобов'язання», натепер поступово розширюється, тому зобов'язання як цивільні правовідносини необхідно відрізнити від правовідносин, що регулюються іншими галузями права [14, с. 287]. У ст. 355 КК України встановлено відповідальність за примушування до виконання чи невиконання лише цивільно-правових, а не будь-яких зобов'язань, обов'язок виконання яких встановлюється іншими нормами права. Так, примушування повнолітніх

дітей, які згідно із законом зобов'язані утримувати непрацездатних батьків, які потребують матеріальної допомоги, і піклуватися про них, не утворює складу цього кримінального правопорушення, оскільки згідно із чинним законодавством це зобов'язання не є цивільно-правовим. Примушування до виконання чи невиконання будь-яких інших (крім цивільно-правових) зобов'язань, якщо для цього є підстави, може кваліфікуватися як самоправство чи інше кримінальне правопорушення [15, с. 703].

Згідно з п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 6 листопада 2009 р. № 10 (далі – ППВСУ № 10), «<...> відповідальність за ст. 355 КК України може наставати лише тоді, коли особу примушують до виконання (невиконання) існуючого зобов'язання, що виникло на підставах, передбачених чинним законодавством». Отже, можна зробити простий висновок, що вимога виконати зобов'язання завжди має правомірний характер, оскільки ґрунтується на законному зобов'язанні [16]. Зобов'язання як теоретико-правова категорія – це урегульовані нормами права суспільні відносини між правосуб'єктними суб'єктами, які виникають, змінюються і припиняються щодо як майнових, так і немайнових об'єктів, унаслідок чого в одній зі сторін виникає обов'язок вчинити певні дії чи утриматись від їх учинення, невиконання якого є підставою для застосування засобів юридичної відповідальності [17, с. 30]. Отже, зобов'язання можна вважати законним, якщо воно виникло на підставах, передбачених чинним законодавством.

Ж.В. Завальна у своїй праці зазначала, що зобов'язання, як і деякі інші явища правової дійсності, спрямовані на виникнення, зміну, припинення прав і обов'язків суб'єктів, які врегульовані нормами права, виникають з обставин дійсності, яким закон надає силу юридичних фактів. Закон не є єдиною підставою для виникнення зобов'язань, оскільки лише наявність життєвих обставин, які сприйняті та зафіксовані законодавцем як юридичний факт, та відповідна вказівка законодавця на це є підставою для виникнення зобов'язання [18, с. 149]. Ще Г.Ф. Шершеневич

зазначав, що для виникнення зобов'язання завжди потрібен юридичний факт, з настанням якого закон пов'язував би такий наслідок. І хоча прямим джерелом зобов'язання іноді визнається закон, проте основою зобов'язання може бути лише юридичний факт, а не закон, який становить загальну основу всіх правовідносин, а тому й не може бути названий джерелом зобов'язання [19, с. 351]. Отже, тільки закон, без наявності юридичного факту, не створює зобов'язання. Під час кваліфікації кримінального правопорушення за ст. 355 КК України важливо установити, чи таке зобов'язання виникло на законних підставах і чи взагалі воно існує [20].

Отже, для притягнення конкретної особи до кримінальної відповідальності і визнання її винною за чинним кримінальним законодавством необхідно обов'язково встановити, що в учиненому ним суспільно небезпечному діянні має місце склад визначеного, конкретного кримінального правопорушення, передбаченого Особливою частиною КК України. Установлення в діях особи визначеного, конкретного складу кримінального правопорушення є, за чинним кримінальним законодавством, єдиною підставою для кримінальної відповідальності. Об'єкт є одним з обов'язкових елементів складу кримінального правопорушення, без якого неможливо здійснювати кваліфікацію. Існує необхідність у правильному визначенні родового та безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення, крім того, додатковий об'єкт має велике значення під час кваліфікації. На нашу думку, основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 355 КК України, є порядок суспільних відносин, урегульованих у законі та спрямованих на забезпечення законної службової діяльності осіб, які представляють авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування або об'єднань громадян. Крім того, деякі науковці зіставляють предмет і об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 355 КК України, та розглядають предмет як складову частину об'єкта. У результаті проведеного аналізу ми дійшли висновку, що ці два порівнювані поняття є самостійними та підлягають дослідженню як окремі явища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лисак І.В., Тарасова І.В. Характеристика об'єктивних і суб'єктивних ознак примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/15735567402024.pdf>.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Сулайманов М.Х. Уголовно-правовая борьба с преступлениями, посягающими на деятельность представителей власти и общественной по охране общественного порядка : дис. ... канд. юрид. наук. Ташкент, 1984. 204 с.
4. Довгаль М.В. Поняття злочинів, що посягають на осіб, які представляють авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. С. 96–108. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/10-2016/01/dovgal.pdf>.
5. Кримінальний кодекс України : Науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін та ін. ; за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ, 2003. 1196 с.
6. Газдайка-Василишин І.Б. Кримінально-правова характеристика примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2014. С. 184–199.
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / О.І. Мотлях та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 696 с.
8. Кримінальне право України. Особлива частина : навчальний посібник (схематичний збірник лекцій) / Г.В. Дідківська та ін. Вінниця : ТОВ «Твори», 2019. 444 с.
9. Кистяковский А.Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. Общая часть. Киев, 1891. 850 с.
10. Белогриц-Котляревский Л.С. Учебник русского уголовного права. Общая и Особенная части. Киев ; Петербург ; Харьков, 1903. 618 с.
11. Никифоров Б.С. Объект преступления по советскому уголовному праву. Москва, 1960. 230 с.
12. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ ; Харків, 2001. 496 с.
13. Навроцький В.О. Кримінальне право України. Особлива частина : курс лекцій. Київ : Т-во «Знання», 2000. 771 с.
14. Парасюк В.М., Парасюк Н.М. Забезпечення порядку виконання зобов'язань : проблемні аспекти єдності цивільно-правового та кримінально-правового регулювання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. С. 285–299.
15. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відпов. ред. С.С. Яценко. Київ : А.С.К., 2005. 848 с.
16. Про судову практику у справах про злочини проти власності: постановова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09#Text> (дата звернення: 12.10.2020).
17. Сінянський К.П. Зобов'язання як теоретико-правова категорія. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. С. 25–31.
18. Завальна Ж.В. Щодо питання про юридичну природу зобов'язання. *Часопис Київського університету права*. 2012. С. 147–150.
19. Шершеневич Г.Ф. Курс гражданского права : автограф. Тула, 2001. 720 с.
20. Мостович Ю.С., Мудряк Т.О. Окремі аспекти визначення предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 355 Кримінального кодексу України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. № 88.